

GAZDASÁGSZOCIOLÓGIA II.

Készült a TÁMOP-4.1.2-08/2/A/KMR-2009-0041 pályázati projekt keretében
Tartalomfejlesztés az ELTE TáTK Közgazdaságtudományi Tanszékén
az ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék,
az MTA Közgazdaságtudományi Intézet
és a Balassi Kiadó
közreműködésével

Készítette: Szántó Zoltán

Szakmai felelős: Szántó Zoltán

2011. június

GAZDASÁGSZOCIOLÓGIA II.

2. hét

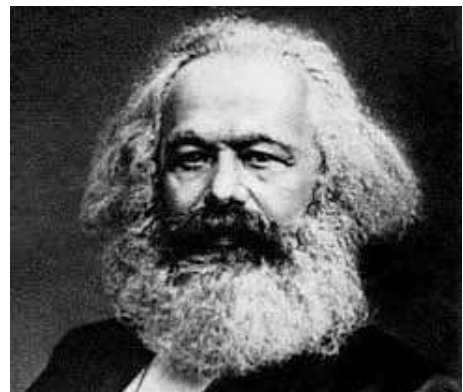
Gazdasági szereplők és cselekvések szociológiája

Társadalmi osztályok és osztálykonfliktusok

Szántó Zoltán

A marxi osztályfogalmak összefüggései (Bertalan László alapján)

- A különböző marxi osztályfogalmak, amelyeknek különböző a logikai státuszuk, eltérő megismerési célokat szolgálnak
- A különféle megismerési célok más-más tudományágakhoz kapcsolódnak
- Marx műveiben megkülönböztethető
 - Gazdaságelméleti (modellszerű)
 - Gazdaság szociológiai
 - Politikaszociológiai és politikaelméleti
 - Gazdaságtörténeti
 - Filozófiai stb. osztályfogalom

Gazdaságelméleti (modellszerű) osztályfogalom

- Először a „Gazdasági-filozófiai kéziratok”-ban jelenik meg, majd kifejtésre kerül „A német ideológia”-ban, „A kommunista kiáltvány”-ban, „A tőké”-ben, az „Értéktöbblet-elméletek”-ben stb.
- Marx ennek az osztályfogalomnak a meghatározásánál különféle empirikus történelmi tendenciákra utal
- A modell érvényességi területe az anyagi termelés
- A módszertani megfontolások a korszak szabadversenyos kapitalizmusáról szóló vitáihoz kapcsolódnak
- A dichotóm osztálymodell a társadalmi valóságban az anyagi termelés (kitermelés, feldolgozás, szállítás, forgalom és mezőgazdaság) területére értendő
- A klasszikus nemzetgazdaságtan a szabadversenyos kapitalizmus törvényeit írja le, jóllehet a korabeli kapitalizmus nem volt korlátlanul ilyen
- Milyen tartalmi előfeltételezésekkel jár a gazdaságelméleti osztályfogalom módszertani megalapozása? Marx alapfeltevése egy általános világtörténelmi tendencia megléte, azaz a szabadversenyos kapitalizmus korlátlan térhódítása az anyagi termelés területén és világméreteken
- A szabadversenyos kapitalizmus kialakulásának időszakában a gazdaság fokozatosan kiszabadítja magát a gazdaságon kívüli intézmények burkából – létrejön az önszabályozó piac és az önérvényű piacgazdaság
- Ennek az önállósulásnak van egy gazdasági és egy szociológiai következménye
 - Gazdasági: többé semmi sem áll az önszabályozó piacgazdaság kibontakozásának útjába
 - Szociológiai: olyan társadalmi struktúra alakul ki, ahol egyedül gazdasági ismérvek döntenek arról, hogy a társadalom tagjai melyik osztályba tartoznak – az osztályhelyzet azonos a gazdasági helyzettel

- A tőke a gazdaságnak olyan dinamikát kölcsönöz, amely által a gazdaság eljut a szabad verseny teljes kibontakozásához
- Marx egy mindenütt, az anyagi termelés egészében uralomra jutott kapitalizmust vizsgált „A tőké”-ben, amely azonban a szolgáltatásokat nem érinti
- A gazdaságelméleti osztálymodellben két osztály létezik, tőkés- és munkásosztály
- A modellszerű osztályfogalom azt mutatja meg, hogyan festene egy olyan társadalom osztálytagozódása, amelyben a tőke maga alá gyűrte az anyagi termelést, és érintetlenül hagyta a szolgáltatásokat
- Ez az osztályfogalom arra hivatott, hogy megbízható módon jelezze hosszú távon milyen perspektíva elé néznek az akkori társadalom különböző osztályai, egy nagyobb történelmi időszakot tekintve, miként alakul az osztálystruktúra szempontjából a társadalom helyzete
- „A tőké”-ben két, módszertanilag eltérő rész van: a történelmi és a modellszerű – a rendszer létrejötte és a rendszer működése (genezis és funkció)
- A modellszerű osztályfogalom egyszer dichotóm (tőkésék és bérmunkások), egyszer trichotóm (az előző kettő plusz a földbirtokos osztály) alakban fordul elő
- A két változat a nemzeti jövedelem felosztásai szerint különíthető el
 - Elsődleges felosztás: összmunkabér és összértéktöbblet (két osztály: tőkés, munkás)
 - Másodlagos felosztás: összértéktöbblet felbomlik földjáraadéokra és átlagprofitra (három osztály: tőkés, munkás, földbirtokos)

- Empirikus történelmi tendenciák, amelyek igazolni hivatottak a modellszerű osztályfogalom jogosultságát
 - A tőkés termelési mód expanzív ereje
 - Koncentrációs folyamatok a mezőgazdaságban (az üzemek méreteit tekintve)
 - A tőke egyre növekvő centralizációja
- Ezeknek az empirikus történelmi tendenciáknak kell kezeskedniük arról, hogy „A tőké”-ben leírt állapot bekövetkezzen
- Marx úgy látta, hogy a fenti empirikus tendenciákra vonatkozó feltételezései helytállóak

Gazdaságszociológiai osztályfogalom

- A gazdaságszociológiai osztályfogalom pontos képet ad az adott kor társadalmi szerkezetéről
- Csak olyan társadalmakra alkalmazható, melyekben a gazdasági élet törvényszerűségei önmaguktól érvényesülnek, amelyekben már lezajlottak azok a folyamatok, amelyek az alábbiakban kifejtendő mélyreható változásokat idézték elő:
 - Az önszabályozó piac léte – az osztályhovatartozást merőben a gazdasági viszonyok szabják meg
 - Az áru- és munkaerőpiac nivelláló hatása
 - Sajátos gazdasági viselkedés: az osztályok kialakulásával a társadalom tagjainak gazdasági viselkedése „gazdasági jellemálarc”-szerűvé válik
- Az önérvényű gazdaság kialakulásával az osztályhelyzet merőben gazdasági meghatározottságú lesz – az osztályhelyzet szociálpszichológiai realitás is egyben
- A tőkésosztály tipikus magatartása szempontjából az átlagprofit az alapvetően fontos
- A munkavállalók tipikus viselkedése kizárólag a bérre orientálódik

- A gazdasági jellemálarc terminus két dolgot fejez ki:
 - Csak gazdasági motívumok által meghatározott viselkedést jelent, amely kényszerűen következik az osztályhelyzetből
- A gazdasági jellemálarc fogalma arra szolgál, hogy felfedje, mi tekinthető tipikusnak az adott osztályhelyzetű egyének gazdasági viselkedésében
- Az elemzés nem áll meg a megfigyelhető viselkedés pusztá leírásánál, hanem kiterjed arra is, hogy mi készíti az érintetteket gazdasági jellemálarcuk felöltésére
- A társadalmi struktúra adja azt a keretet, melyen belül sor kerülhet a gazdaságszociológiai értelemben vett osztályok kialakulására és formálódására
- A gazdaságszociológiai osztályfogalom érdecentrikus
- Eleget tesz három objektív és két szubjektív ismérvnek, amely az objektív tényekkel szembeni beállítódásra vonatkozik
 - Az osztály tagjainak gazdasági helyzete nagyjából azonos (egységes)
 - A tagok gazdasági helyzete eltér más népcsoportok tagjainak gazdasági helyzetétől
 - Bizonyos mértékű zártságot kell mutatnia
 - Az osztály tagjainak túlnyomó részt gazdasági jellemálarc-szerűen kell viselkedniük
 - A tagoknak gazdasági helyzetüket tudatosítaniuk kell önmagukban (mi-tudat)
- A gazdaságszociológiai osztályfogalom használata Marxnál Anglia és Franciaország elemzésekor

Kissé elvont kép:

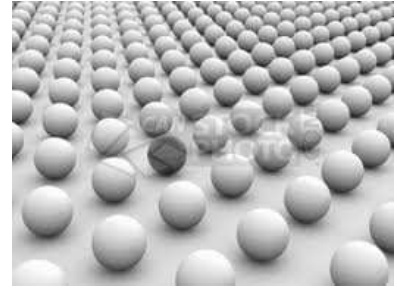
- Anglia: nagybirtokosok, tőkésék, munkások
- Franciaország: nagybirtokosok, tőkésék, kispolgárok, parasztok, munkások

Egészen konkrét kép:

- Anglia: nagybirtokosok, tőkésék /felső középosztály/, kispolgárok /kis középosztály/, munkások
- Franciaország: ua.

- Gazdasági helyzet és érdek: az árucseré szétbomlasztja a régi típusú közösségeket – az így kialakult helyzetnek három fontos vonása van
 - Az egyéni érdek válik a gazdasági cselekvés egyedüli motorjává
 - Az egyének között éles konkurencia alakul ki
 - Az egyének egymás iránt közömbösek
- Végeredmény: az árucserén nyugvó társadalom nem konstituálhat közösségeket

Politikaszociológiai és politikaelméleti osztályfogalom

- Marx a politikaszociológiai osztályfogalomnál a közös érdekre, a politikaelméleti osztályfogalomnál az osztályérdekre épít
- Politikaszociológiai értelemben azon népességtömb tekinthető osztálynak, mely saját érdekeit az adott rendszeren belül érvényre juttatja, anélkül, hogy megkérdőjelezné az adott gazdasági-társadalmi rendet
- Politikaelméleti értelemben azon népességtömb tekinthető osztálynak, amely saját érdekeit csak az adott rendszer megdöntése által érvényesítheti, és amelynek megvan a képesség erre
- A közös érdek inkább empirikusan kimutatott, az osztályérdek viszont inkább társadalomelméletileg levezetett kategória
- Marxnál a korabeli parasztság csak gazdaszociológiai értelemben, a proletariátus, a korai kispolgárság és polgárság politikaszociológiai értelemben, a burzsoázia és a proletariátus politikaelméleti értelemben tekinthető osztálynak
- Ez utóbbi kettő magáért való osztály (Klasse für sich), a tudatosság, önbizalom, magabiztosság, illetve az osztály erejének és jelentőségének tudata értelmében

Osztály, osztálytudat és kollektív cselekvés

Jon Elster szerint az osztályfogalom alapelvei:

- Az osztály tagjai kollektív cselekvők legyenek
- Az osztályérdek a csoporttagok gazdasági helyzetéből származik
- Az osztályok meghatározása relációs terminusokban történik
- Amit az osztálytagjainak tenniük kell, nem pedig az, amit valójában tesznek

Marx 15 társadalmi kollektívumra használta a fogalmat:

- Az ázsiai termelési módban a bürokraták és teokraták
- A rabszolgatartó társadalomban a rabszolgák, a patríciusok és a plebejusok
- A feudalizmusban a földesurak, a jobbágyok, a céhmesterek, a mesterlegények
- A modern kapitalizmusban az ipari és pénztőkésék, a földesurak, a parasztok, a kistőkésék és a bérmunkások

Jon Elster definíciója: A társadalmi osztály emberek olyan csoportja, amelynek tagjai, amennyiben a birtokukban lévő termelési feltételek optimális felhasználását akarják megvalósítani, azonos típusú tevékenységekbe kénytelenek bekapcsolódni

A termelési feltételek: A dologi és eszmei javak, kulturális tőke.

A tevékenységek: A munkavégzés, a munkaerő eladása és vétele, pénztőke kölcsönzése és kölcsönbevétele, a föld bérbeadása és bérbevétele, részvénytársaságoknál utasítások kiadása és végrehajtása

Az osztályszerkezet dinamikájáról az osztályok közötti mobilitási folyamatok gondoskodnak:

1. Megváltozhatnak az egyes egyének birtokában lévő termelési feltételek
2. Megváltozhat az egyének optimalizáló viselkedése

Az osztálytudat fogalma a közösség, a társadalmi kötelék és a politikai szervezet terminusaiban határozható meg – magában való osztály (klasse an sich) és magáért való osztály (klasse für sich)

Negatív osztálytudat:

Valamely társadalmi osztály létezése és jelentősége eleinte az estek nagy részében egy másik, általában ellenséges osztály tagjaiban tudatosul

Osztálytudat fogalma (Elster):

Az osztálytudat egy társadalmi osztály képessége arra, hogy kollektív cselekvőként viselkedjen. Operacionalizálva: képes legyen megoldani a közös vagy osztályérdek realizálásakor felmerülő potyautas problémát

A kollektív cselekvés feltételei:

1. Közös érdek realizálására törekvő csoport tagjai legyenek tisztában azon oksági összefüggések természetével, amelyek helyzetüket meghatározzák

Max Weber:

Az, hogy az osztályhoz tartozók tömegcselekvéseiből milyen mértékben születik közösségi cselekvés, esetleg társulás, függ általános kulturális feltételektől, továbbá a kialakult ellentétek élességeitől, többek között különösen attól, hogy mennyire világos az osztályhelyzet okai és következményei közötti összefüggés.

2. Kommunikáció: A csoport tagjait egymáshoz fűző kommunikációs kapcsolatháló hiánya vagy felbomlása megakadályozhatja a kollektív cselekvés kialakulását, a kommunikáció lehetősége viszont előmozdíthatja azt.
3. Csoportnagyság (Olson): Minél nagyobb egy csoport, annál nagyobb a valószínűsége a potyautas probléma megjelenésének, vagyis a csoport annál kevésbé képes önmaga számára kollektív előnyöket biztosítani. A kisméretű csoportok viszont képesek lehetnek a szóban forgó közjavak realizálására
4. A csoport stabilitása: Ha a csoporttagok cserélődése meghalad bizonyos küszöbértéket, akkor valószínűleg nem számíthatunk sikeres kollektív cselekvésre:
 - Túlságosan kisméretű mobilitás miatt, a társadalmi korlátok abszolútnak, áthághatatlanak tűnnek, és megváltoztatásuk az érintettek számára szinte elképzelhetlenné vált
 - Túlzott mértékű mobilitás viszont az állandósuló kollektív cselekvők kialakulását gátolhatja
5. A csoport kulturális heterogenitása:
Belső érdekellentétekkel terhes csoportok esetén szintén valószínű a kollektív cselekvés kudarca. Az ilyen csoportok gyakran esnek áldozatul az „oszd meg és uralkodj” típusú politikai praktikáknak
6. Politikai vezetők:
Elster szerint a kollektív cselekvés koordinálásához többnyire szükség van hatékony vezetésre. A vezetésnek mindenekelőtt azokról az információkról kell gondoskodnia, amelyek elengedhetetlenek a kollektív cselekvéshez szükséges gyanakvásmentes légkör kialakításához. A vezető feladatai közé tartozhat még a szelektív ösztönzőkről történő gondoskodás, a potyautasok megbüntetése vagy a tagok közötti kommunikációs csatornák kialakítása és karbantartása

Osztálykonfliktusok

Marx munkái alapján az osztálykonfliktusok három válfaját különböztethetjük meg:

1. nyílt osztályharc,
2. látens osztályharc,
3. társadalmi konfliktus

1. Nyílt osztályharc

Osztályjellegű kollektív cselekvők közötti játékszituációként értelmezhető:

- Két (vagy több) kizsákmányoló osztály közti, illetve
- Kizsákmányoló és kizsákmányolt osztály közti nyílt osztályharc

2. Látens osztályharc: Azok a kollektív viselkedési módok, amelyek a nyílt osztályharc kialakulásának megelőzését célozzák a kollektív cselekvés feltételeinek manipulálása révén. A küzdelemben részt vevő egyik fél már rendelkezik osztálytudattal, és mint kollektív cselekvő arra törekszik, hogy az ellenséges osztály kollektív tudatának létrejöttét megakadályozza. (Ezek következtében a latens osztályharc összefüggésben áll a negatív osztálytudat korábban értelmezett fogalmával.)

3. Társadalmi konfliktusok: Azok az esetek, amelyekben nem osztálytípusú kollektív cselekvők érdekei ütköznek egymással (pl.: vallási, etnikai, nyelvi konfliktusok)

Szeminárium

Gazdaságelméleti, gazdaságszociológiai és politikaszociológiai osztályfogalmak (Marx)

Irodalom

1. Bertalan L.: *A marxi osztályfogalmak összefüggései* (kézirat)
2. Szántó Z.: *Osztály, osztálytudat és kollektív cselekvés* (in: ASZMT, 107–120.)

Feladatok

- Hasonlítsa össze a gazdaságelméleti, gazdaságszociológiai, politikaszociológiai és politikaelméleti osztálykonceptiókat! (1. irodalom)
- Modellezze az osztályokon belüli szolidaritás kialakulásának nehézségeit a játékelmélet segítségével! (2. irodalom)
- Illusztrálja konkrét példákkal az osztálykonfliktusok különböző válfajait! (2. irodalom)